

Citation:

P.J.C. Kuiper, Levensbericht W.H. van Dobben, in:
Levensberichten en herdenkingen, 2001, Amsterdam, pp. 23-28

Levensbericht door P.J.C. Kuiper

Willem Hilbrand van Dobben

22 september 1907 – 19 mei 1999

Willem Hilbrand van Dobben

Op 19 mei 1999 overleed op 91-jarige leeftijd het rustend lid, Professor Willem Hilbrand van Dobben. Hij werd in 1973 benoemd als lid van de Afdeling Natuurkunde.

Wim van Dobben werd geboren op 22 september 1907 in Weidum, Friesland, maar reeds op jonge leeftijd verhuisde het gezin naar Pietersbierum, bij Harlingen. Zijn vader was predikant en ze woonden in een pastorie met een enorme tuin. Zijn vader was een echte tuinier en dierenliefhebber en zo werd bij Van Dobben de liefde voor dieren gewekt. Op zijn elfde jaar kreeg hij zijn eerste vogelboek. Hij heeft levenslang een grote liefde voor het Friese polderlandschap met zijn vogels behouden. De biologiëstudie kwam niet uit de lucht vallen.

Een gebeurtenis, die op hem als kleine jongen een diepe indruk heeft gemaakt, is het bezoek aan zijn vader in de gevangenis te Leeuwarden. De laatste werd ervan beschuldigd vanaf de kansel tot dienstweigering te hebben opgeroepen en verdween voor twee maanden achter de tralies. Ongetwijfeld heeft deze gebeurtenis geleid tot zijn groot idealisme en zijn solidariteit met de *underdog*. Hij werd overtuigd lid van de CPN, met een rotsvast vertrouwen in de *rede*, een sterk geloof in de rationaliteit, die uiteindelijk een fenomeen als oorlog zou uitbannen. Dit heeft niet zo mogen zijn.

Van Dobben volgde van 1921 tot 1925 de HBS-B te Harlingen. Vervolgens studeerde hij van 1925 tot 1929 biologie aan de Rijksuniversiteit te Utrecht. Naast de biologiëstudie gaf hij onderwijs in de biologie op de kort tevoren opgerichte Werkplaats van Kees Boeke te Bilthoven, hij was gefascineerd door de ideeën van Kees Boeke. Hij ontwikkelde zich tot een vooraanstaand veldornitholoog, die primitieve leefomstandigheden als een kippenhok op Vlieland en een hut voor vogelwachters op de Bosplaat, Terschelling niet uit de weg ging: hij was een asceet in hart en nieren.

Na de studie ging Van Dobben op het Zoölogisch Station in Den Helder werken aan een proefschrift over kaakbewegingen bij vissen, een vergelijkend-functioneel onderzoek, gebaseerd op zesentwintig soorten. Het zou nog vele jaren duren, voordat dit nieuwe type van onderzoek algemeen als nuttig en vruchtbaar zou worden erkend. Hij promoveerde op 25 november 1935 op dit proefschrift, *Ueber den Kiefermechanismus der Knochenfische*, bij professor H.F. Nierstrasz als promotor. In deze periode leerde hij ook zijn toekomstige echtgenote, *Marian*, kennen. Ze zouden later vier kinderen krijgen.

In de crisisjaren na 1929 was er weinig werkgelegenheid voor afgestudeerde biologen. Van Dobben richtte zich op het nieuwe vakgebied van de veldornithologie. W.B. Oort, burgemeester van Texel, had in januari 1931 het Vogeltrekstation Texel opgericht en Van Dobben en zijn studiegenoot G.F. Makkink werden als eerste onderzoekers op een uiterst beperkt gedeeld salaris aangesteld. De belangstelling ging vooral uit naar het stuwefect van de kust op de dichtheid van

trekvoegels en de verdeling over de trektijd van vogels van verschillend geslacht en leeftijd, het laatste samen met M. Mörzer Bruyns. In verband met dit onderzoek organiseerde Van Dobben een waarnemersnet van een honderdtal jeugdige vogel-amateurs over het gehele land, die via de radio werden geleid en met wier hulp kwantitatieve gegevens werden verzameld. De resultaten waren dusdanig, dat de ornithologie in Nederland direct tot de internationale top doorschoot en dit niveau is sindsdien zo gehandhaafd. Bovendien hield hij zich in deze periode en later bezig met natuurbeschermingsproblemen, waarbij vogels betrokken waren: toename van zilvermeeuwen als gevolg van bescherming van deze soort, een grondig onderzoek naar de 'visserijschade', veroorzaakt door aalscholvers, waarbij vooral door lintwormen verzwakte vissen de prooi vormden en landbouwschade door wilde ganzen. Hij schreef in 1937 zijn meest bekende publicatie, het vogelboekje *Wat Vliegt Daar?.* Van de opbrengst kocht hij een fiets en een radio.

Na acht jaar verliet Van Dobben in 1939 het Vogeltrekstation en begon hij aan het botanische deel van zijn loopbaan als medewerker van de Technische Tarwecommissie bij het Landbouwkundig Proefstation in Groningen. Hij hield zich bezig met de invloed van het vochtgehalte van graankorrels op de bewaarbaarheid van graan en met methoden ter karakterisering van de bakkwaliteit van tarwe. In 1942 vertrok hij naar het Centraal Instituut voor Landbouwkundig Onderzoek te Wageningen en in 1956 naar het Instituut voor Biologisch en Scheikundig Onderzoek van Landbouwgewassen, IBS, eveneens te Wageningen. Tot 1956 zijn een honderdtal publicaties en mededelingen voor de voorlichter en de boer van zijn hand verschenen. Zijn aandacht was vooral praktisch gericht, mede door de precare voedselsituatie gedurende en vlak na de oorlog en er kwamen onderwerpen als bakkwaliteit, zaaitijd, zaaihoeveelheid, bemesting en schotgevoeligheid van granen ter sprake. Zijn wetenschappelijke belangstelling kwam vooral tot uiting bij het verwerken van fenologische waarnemingen over landbouwgewassen, een gegeven wat weer actueel is bij de huidige klimaatsverandering.

Al vroeg kwam Van Dobben tot de conclusie, dat naast veldwaarnemingen, experimenteel onderzoek noodzakelijk was. Vanaf 1956 bestudeerde hij bij het IBS de invloed van milieufactoren als daglengte, temperatuur en vocht op groei, ontwikkeling en stofverdeling in gewassen. Daglengte en koude beïnvloedden het tijdstip van doorschieten van wintergewassen. Zaaitijd, temperatuur en stikstofvoeding waren van belang voor de verdeling van droge stof over spruit en wortel. Door uitstel of verdeling van de stikstofgift aan granen over de groeiperiode kon de assimilatieperiode van de bladeren worden verlengd en de opbrengst worden verhoogd. Deze resultaten droegen in aanzienlijke mate bij tot de sterke verhoging van de graanproductie in Noordwest-Europa. Zijn onderzoeksresultaten zijn indertijd samengevat in de pocket uit de Aula-reeks, *De Groene Aarde*, samen met de resultaten van andere medewerkers aan het IBS. Veel van deze destijds in Nederland

belangrijke gewassen zijn nu vrijwel verdwenen of sterk verminderd. Het agrarische landschap met rogge, haver, gerst en tarwe is voor een groot deel vervangen door een landschap, gedomineerd door gras en maïs.

Na elf jaar experimenteel landbouwkundig onderzoek bij het IBS volgde Van Dobben in 1967 N.H. Kluyver op als directeur van het Instituut voor Oecologisch Onderzoek, 100, een Akademie-instituut. Zo kon hij zich op zestigjarige leeftijd opnieuw met de oecologie bezighouden. Het instituut bestond uit een hoofdvestiging in Arnhem en nevenvestigingen in Oostvoorne en Kampen. Te Arnhem werd populatiebiologisch onderzoek aan de koolmees verricht en oriëntatie-onderzoek aan vogels in verband met de trek. De afdeling in Kampen hield zich bezig met verspreidingsoecologisch onderzoek in Flevoland, terwijl in het veldstation Weevers Duin te Oostvoorne vegetatiekundig onderzoek plaatsvond. Toen Van Dobben directeur werd, was de achterstand, die Nederland op het terrein van de oecologie had, voor een deel ingelopen: het dieroecologisch onderzoek aan 100 en universiteiten floreerde, maar het botanisch oecologisch onderzoek in Nederland was nog sterk beschrijvend en vooral vegetatiekundig gericht.

Het is de grote verdienste van Van Dobben geweest, dat hij het experimenteel plantenoecologisch onderzoek aan het instituut een grote impuls heeft gegeven. Hierbij kon hij profiteren van de oecologische kennis die hij bij het gewasonderzoek in Wageningen had opgedaan en stuurde hij onderzoekers van het instituut naar Wageningen om door middel van een stage bijgeschoold te worden in moderne onderzoekstechnieken voor oecologisch onderzoek. Hij had het tij mee, want in de tweede helft van de jaren zestig werd het wetenschappelijk onderzoek in Nederland sterk uitgebreid: onder zijn leiding verdubbelde de wetenschappelijke staf van het instituut, vooral met plantenoecologen, terwijl ook het aantal assistenten aanmerkelijk kon worden uitgebreid. De vestiging te Oostvoorne betrok in 1968 een nieuw gebouw met goede laboratoriumfaciliteiten, onder andere voor bodemonderzoek. Ook werd een plan voor kassenbouw op de rails gezet, wat onder zijn opvolger gerealiseerd kon worden. Men dient niet te vergeten, dat Van Dobben slechts vijf jaar gegund waren voor zijn functioneren als directeur. De hoofdvestiging te Arnhem miste de mogelijkheid voor ruime uitbreiding ten behoeve van experimenteel onderzoek en Van Dobben ging op zoek naar een andere geschikte locatie. Die vond hij in de Betuwe, in Heteren, waar zijn opvolger een modern laboratorium met kassen en proefvelden kon realiseren.

Als directeur lag de kracht van Van Dobben vooral in het stimuleren van zijn medewerkers in een richting, die hij wenselijk achtte. Hij was voortdurend in de weer met nieuwe plannen om het oecologisch onderzoek in Nederland meer vaart te geven. Samen met D.J. Kuenen bewerkstelligde hij dat de Oecologische Kring, die uitsluitend als sectie binnen de Nederlandse Dierkundige Vereniging functioneerde, zich uit kon breiden met secties binnen de Nederlandse Botanische Vereniging en

de Nederlandse Aquatische Vereniging. Uiteindelijk leidde een en ander tot de vorming van een zelfstandige vereniging van oecologen over de grenzen van de traditionele indeling in micro-organismen, planten en dieren heen. Een kroon op het werk van Van Dobben vormde het feit, dat hij op verzoek van Kuenen het eerste Internationale Oecologische Congres mocht organiseren, dat in 1974 in Den Haag werd gehouden met als voor van Dobben zo kenmerkende thema: 'Unifying Concepts in Ecology'. Op deze wijze bracht hij de vooraanstaande plaats van het Nederlandse oecologische onderzoek nadrukkelijk in beeld.

Na het verschijnen van het rapport van de Club van Rome in 1970 hield Van Dobben zich bovendien in toenemende mate met milieuproblematiek bezig. Ongetwijfeld hebben hierbij zijn idealisme en zijn solidariteit met de *underdog* (zie hierboven) een belangrijke rol gespeeld. Gedreven door zijn maatschappelijke bewogenheid, die door velen van zijn medewerkers gedeeld werd, liet Van Dobben het instituut veel tijd en energie in met het milieu gerelateerde problemen investeren, in overeenstemming met de geest van de jaren zeventig. Na vertrek van Van Dobben in 1972 keerde het Akademie-instituut geleidelijk weer terug naar zijn taak van fundamenteel experimenteel oecologisch onderzoek, een overgang, die des te gemakkelijker te realiseren was door de initiatieven die Van Dobben met vooruitziende blik als directeur had genomen.

Met 65 jaar was de werklust van Van Dobben nog lang niet gestild. Hij werd in 1972 gevraagd om de nieuwe leerstoel Botanische Oecologie aan de Landbouwwuniversiteit Wageningen te vervullen, in die tijd was de pensioengerechtigde leeftijd voor hoogleraren zeventig jaar. Hij bloeide in deze positie helemaal op, hij genoot van het geven van colleges en van het contact met studenten. Ook zijn kritische geest genoot van het feit dat in de jaren zeventig studenten zich zeer kritisch opstelden tegenover het aangeboden onderwijs: wetenschappelijk relevant en maatschappelijk zinvol dienden harmonieus samen te gaan was de leus, een kolfje naar de hand van Van Dobben. In zijn persoon verenigden zich kennis van de landbouw met kennis en liefde voor de natuur. Zo waarschuwde hij voor de gevolgen van de in opkomst zijnde bioindustrie en onzenuwde hij de opvatting dat het gebruik van kunstmest de grond zou uitputten. Boeiend en van blijvende waarde waren zijn beschouwingen over landbouw als ingreep in de natuurlijke levensgemeenschappen. Hij heeft in die korte tijd nog een tweetal promovendi begeleid tot de promotie.

Ook na zijn emeritaat bleef Van Dobben nog vele jaren actief. Op een themadag van de Nederlandse Ornithologische Unie, gewijd aan de aalscholver, hield hij een voordracht over 'Vijftig jaar na Wanneperveen' (1989). Voor hem gold een gezegde, dat hij ontleende aan *Alice in Wonderland*, dat hij graag als de Cheshire Cat, gaandeweg wilde vervagen, tot alleen de grijns overbleef. Zo is hij uit het leven gegaan, alles ging weg en de glimlach bleef, een glimlach van een warmvoelend

mens, attent, erudiet, met een grote liefde voor de natuur en tevreden met heel weinig. Zoals bij veel hoogbejaarden, waren de laatste jaren zwaar en moeilijk. Het leven was voltooid en het stemt dankbaar dat hij liefdevol ondersteund werd door zijn echtgenote, Marjan, en zijn kinderen.

Gaarne bedank ik dr. H. van Dobben, prof. dr. ir. J.W. Woldendorp en dr. ir. K. Dilz voor de uitvoerige inlichtingen, die dit herdenkingsbericht mogelijk maakten.